

RAPORTURI FONETICE UCRAINO-ROMÂNE*)

În Maramureș și în regiunile învecinate evoluția labialelor *f*, *v* a ajuns în stadiul *s*, *z*: *fier* > *ser* (*sîer*) (G. Weigand, în *Jahresbericht*¹⁾ VI, p. 14), *vin* > *zin* (*ibid.*, p. 21), *fiere* > *sîere* (*Atlasul Linguistic Român*²⁾ I, h. 47), *vin* > *zin* (*ibid.*, h. 282), etc.³⁾

Toți filologii care s'au ocupat cu acest fenomen văd în desvoltarea celor două labiale în *s*, *z* un proces fonetic natural și caută să stabilească filierele premergătoare stadiului de astăzi.

Astfel G. Weigand crede că evoluția labialei a fost următoarea: *vin* > *yin* > *žin* > *zin* > *zin* (*Ib.* VI, p. 31).

I.-A. Candrea susține că „*v* s'a alterat în aceleași condițiuni ca și *f*, înainte de *i*, *î*, devenind *y*, din care s'a desvoltat pe alocurea *g'* în graiul celor bătrâni, iar *z* în pronunțarea celor mai tineri. Faza aceasta a rezultat firește din *y* prin intermediul lui *d'* care a lăsat câteva urme (cf. *am d'isat*, la Bicsad)“ (*Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 12).

Desvoltarea lui *d'* în *z* însă este greu de acceptat. Pe

*) Sunetele moldovenești corespunzătoare unui *ê* sau *f* palatalizat și unui *g*, *j* (din elementele latine sau autohtone) sau *v* palatalizat din limba literară, notate în *Atlasul Linguistic Român* și, de obicei, de filologi prin *s* resp. *z* cu semnul \wedge deasupra, vor fi redată în articolul de față, din motive de ordin tipografic, prin *s'*, resp. *z'*; deci mold. *s'inș'*, *sinz'e* = cinci, sânge.

1) Prescurtat: *Jb.*

2) Prescurtat: ALR; ALRM înseamnă *Micul Atlas Linguistic Român*.

3) V. și D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în *Da-*

lângă aceasta, exemplul adus de I.-A. Candrea nu e convingător, intru cât labiala *v* în *visat*, *visez* și *vis* nu are, în Maramureș, o evoluție obișnuită, probabil din cauza lui *s* următor. Așa se explică formele *d'isez* „visez“ (ALRM I, h. 107), *d'(g')is* „vis“ (ALRM II, h. 158) din această regiune și lipsa formelor așteptate, *zisez* și *zis*.

Altă filieră este propusă de T. Papahagi (*Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925): *fjert* > *fh'ert* > *h'ert* > *šert* > *sert* (p. LIII); *v* > *G*⁴⁾ > *γ*⁵⁾ > *z* > *z* (p. LX).

Al. Rosetti găsește că filiera *v_y^{dy}* > *vdj* > *dj* > *j* > *j̣* > *z* propusă de G. Weigand și T. Papahagi⁶⁾ nu poate fi admisă, pentru că tratamentul *j* nu este atestat în Maramureș (*Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, 1926, p. 120) și de aceea dânsul propune alta: *v_y^{dz}* > *vdz* > *dz* > *z* (> *j̣*) (*ibid.*, p. 117) și *f_y^{ts}* > *fts* > *ts* > *s* (*ibid.*, p. 118).

Intr'adevăr un stadiu *j* nu este atestat în Maramureș, după cum numai în mod sporadic apare și în faza actuală de palatalizare a celorlalte graiuri românești, de aceea nici nu poate intra în discuție. În ALR nu găsim stadiul *ș*, *j* decât în două-trei puncte periferice față de aria întinsă în care *f* și *v* se prefac în *š*, *ž*: *șin* „fin“ (ALRM I, h. 301, punctele 231, 257), *șere* „fiere“ (*ibid.*, h. 70/231, 225, 257), *jisez* „visez“ (*ibid.*, h. 107/231, 255, 257), *jiu* „viu“ (*ibid.*, h. 391/231, 257, 398)⁷⁾. E evident că rostirea aceasta e mai nouă. Introducerea în discuție a stadiului *j* cred că i se datorește lui Weigand care nu a distins bine în Transilvania pe *ž*' de *j* (notat de el prin *ž*) și pe *š*' de *ș* (notat *š*): «*șer* oder *š'er*» „fier“ (*Jb. IV*, p. 261), *șin*, (*ibid.*, p. 271), «*ž*'- oder *žiřal*» „vițel“ (*ibid.*, p. 275), «*ž*- oder *žiřea*» (*ibid.*)

4) *G* = rom. *g* (*gh*) dinaintea lui *e*, *i* (*ibid.*, p. 2).

5) *γ*' = *γ* grecesc (*ibid.*)

6) Schema aceasta nu redă intru totul pe a lui G. Weigand și T. Papahagi. De pildă stadiul *j* nu se găsește la T. Papahagi.

7) V. exemple mai numeroase, dar din aceleași puncte, la D. Macrea, *op. cit.*, p. 155: *șirastău* „ferestrău“, *șer* „fier“, etc.; *jiăr* „vier“, *jermene* „vierme“. etc.

Desvoltarea sunetelor *s*, *z* din *ts*, *dz*, propusă de Al. Ro-setti, pare într'adevăr acceptabilă (să ne gândim la evoluția lui *dz* în *z* din elementele latine: *dzece* > *zece*), însă nici stadiul *ts*, *dz* nu este atestat.

În lucrarea *Palatalizarea labialelor în limba română* (DR IX, p. 92–160), citată mai sus, D. Macrea, utilizând materialul atlasului lui Weigand și pe al *Atlasului Linguistic Român*, în bună parte nepublicat încă, luând în considerare și stadiile de tranziție ale fenomenului, precum și situația geografică a diferitelor arii, înclină să creadă că sunetele maramureșene *s*, *z*, de care ne ocupăm, s'au dezvoltat din *š'*, *ž'* (p. 156).

Și noi credem că stadiul anterior celui de astăzi a fost *š'*, *ž'*, însă trecerea la *s*, *z* nu s'a făcut printr'o evoluție naturală, ci prin intervenția unei cauze externe. Vom dovedi mai bine acest lucru dacă lămurim același fenomen întâmplat și în limba Moldovenilor de peste Nistru.

E vorba anume de Moldovenii care trăiesc la Nord de râurile Iagorlăc, afluentul Nistrului, și Codima, afluentul Bugului, regiune care a aparținut pe vremuri fostei gubernii Podolia. Din două studii ale profesorului M. V. Sergievskij, consacrate studierii graiurilor moldovenești dintre Nistru și Bug⁸⁾, precum și din informațiile noastre personale am constatat că în vorbirea Moldovenilor din susnumita regiune labiala *f* și africata *tš* se rostesc *s*, iar *v* și *dž* (sau *j* în cuvintele latinești și vechi) se rostesc *z*: *fier* > *șier*, *ce* > *si*, *vin* > *zin*, *joc* > *zîoc* (*Moldavskie etjudy*, p. 11).

Adică sunetelor *š'*, *ž'*⁹⁾, din graiul moldovenesc de dincoace de Nistru (și în același timp și de peste Nistru, din graiul Moldovenilor dela Sud de cele două râuri amintite,

⁸⁾ Studiile sunt intitulate: *Materialy dlja izučenija žyvyh moldavskich govovorov na territorii SSSR* (Materialuri pentru studierea graiurilor vii moldovenești de pe teritoriul URSS), apărut în revista *Učenyje zapiski*, vol. I, 1927, p. 73–97 și, al doilea, *Moldavskie etjudy* (Studii moldovenești), Moscova-Leningrad, 1936, 79 p. De lucrările acestea ne ocupăm tot în prezentul volum într'o recenzie, unde pot fi găsite lămuriri la unele chestiuni discutate aici.

⁹⁾ Notate de Sergievskij tot prin *š'*, *ž'*, semne pe care le-am adoptat și noi în articolul acesta.

regiune care a aparținut guberniei Chersonului), le corespund în nordul regiunii de peste Nistru sunetele *s* și *z*¹⁰).

Prin urmare labialele *f*, *v*¹¹) ne apar și aici în același stadiu de palatalizare ca și în Maramureș. Sergievskij însă nu ajunge la această constatare, pentru că el nu reușește să prindă rostirea reală a sunetelor maramureșene din felul cum sunt notate la Weigand, de a cărui lucrare (*Samosch- und Theissdialekte*, în *Jb.* VI, p. 1—85) se servește. Faptul că Weigand nu notează prin niciun semn diacritic caracterul palatal al lui *s* și *z* (< *f*, *v*) din Maramureș îl face pe Sergievskij să creadă că sunetele acestea sunt diferite de cele de peste Nistru (notate de el prin *ś*, *ź*), pentru că cele din Maramureș ar fi „nepalatale“ (*Mold. etjudy*, p. 17). Cam la fel ca și Weigand au notat și anchetatorii ALR-ului aceleași sunete din Maramureș: *fi*, *vi* prin *si*, *zi*, iar *fe*, *ve* de regulă prin *șie*, *zie*. Dar caracterul palatal al sunetelor *s*, *z* (< *f*, *v*) din Maramureș este arătat prin prezența vocalei palatale următoare: *sin* „fin“ (ALR I, h. 218), *zin* „vin“ (*ibid.*, h. 282). Dacă *s* și *z* n'ar fi palatali, vocalele următoare *i* și *e* s'ar fi schimbat în *î* și *ă* în această regiune, ca după orice *s* și *z* obișnuit (de ex. *simțâsc*, ALR I, h. 104, *vis(i)ăz*, ALRM I, h. 108)¹²).

¹⁰) Sergievskij le notează *ś*, *ź*, ceea ce însă nu reprezintă decât un *s* și *z* palatali. Felul acesta de a nota *e* obișnuit mai ales în slavistică, prin semnul ' arătându-se palatalizarea consoanei precedente. Astfel cuvântul ucr. український „ucrainean“ se poate translitera *ukrains'kyj*. Noi am înlocuit semnele *ś*, *ź*, întrebunțate de Sergievskij, cu *s*, *z* sau, înainte de vocală nepalatală, precum și în poziție finală, cu *si*, *zi*, pentru că la noi prin *ś*, *ź* sunt notate, de obicei, fricativele bănățene: *śins* „cinci“, „fuže „fuge“.

¹¹) Peste Nistru vedem că și africatele *tš*, *dž* se rostesc *s*, *z*, lucru foarte natural, intru cât și în graiul moldovenesc de dincoace de Nistru cele două labiale și africate coincid: *fiere*, *cinci* > *ș'ere*, *ș'inș'*; *vin*, *sânge* > *ș'in*, *sinș'e*.

¹²) Faptul că Weigand notează fricativele bănățene și pe cele din graiul moldovenesc prin *ś*, *ź* (în ALR, cele din Banat: *ś*, *ź*, cele din Moldova ca la p. 51 nota *) — adică tocmai prin aceleași semne prin care Sergievskij notează pe *s* și *z* palatali — îl îndeamnă pe acesta din urmă să se gândească la o comparație între fricativele bănățene și moldovenești pe de o parte și sibilantele palatale *s*, *z*, din stânga Nistrului, pe de alta, fiindcă dânsul nu

Pentru a se vedea mai bine caracterul sunetelor *s* și *z* de peste Nistru, Sergievskij precizează că ele nu se deosebesc prin nimic de *ś* și *ź*¹⁸⁾ din cuvintele rusești *sila* „putere“ și *zjablik* „pițigoiu“ (*Mold. etjudy*, p. 18). Rezultă de aici că cele două sunete sunt identice și cu cele din rostirea românească literară, în cuvinte ca *silă*, *zi*, și cu cele din graiul Maramureșenilor, în formele *sin* „fin“, *ziu* „viu“.

Sergievskij încearcă să și explice proveniența sunetelor *s*, *z* din graiurile pe care le studiază. Intru cât în regiunea de peste Nistru dânsul găsește unele influențe poloneze (cf. recenzia), crede că și rostirea aceasta trebuie să aibă aceeași cauză: „eu sunt foarte inclinat să atribui apariția sibilantelor moi (rus. „mjagkie svistjaščie“) din graiurile nordice ale Republicii Moldovenești — care n’au corespondente analogice în celelalte dialecte — pronunțării poloneze (*ibid.*, p. 56).

Dânsul se gândește de sigur la sunetele poloneze notate ortografic când *ś*, *ź* (*śliwka* „prună“, *źle* „rău“ adv.), când *si*, *zi* (*siano* „fân“, *zima* „iarnă“). Inșă aceste sunete sunt complet diferite de cele din Nordul Republicii Moldovenești: cele poloneze sunt fricative palatale, identice cu cele bănațene corespunzătoare unui *č*, *ǰ* (*j*) din limba literară, notate la Weigand și în ALR tot prin *ś*, *ź*, pe când cele de peste Nistru am văzut că se identifică cu *s*, *z* din limba românească literară (în *silă*, *zi*). Prin urmare deosebirea dintre un *ś* polonez, de pildă din cuvântul *silny* „puternic“, și un *ś* (cum notează Sergievskij) de peste Nistru, în cuvântul *śins* (noi îl notăm *sins*), este aceeași cu cea dintre *ś* din forma bănațeană *śins* „cinci“ și *s* din cuvântul *silă*, în rostirea literară românească. Transcrise cu semnele întrebuințate în ALR, exemplele de din felul cum sunt descrise de Weigand (*Jb.* III, p. 209), Al. Rosetti (*Recherches...*, p. 26—27, hărțile 3. 5) și Th. Gartner (*ZsfromPhil.* XXVI, p. 232). Până la urmă totuși Sergievskij conchide că sunetele notate de Weigand și Gartner prin *ś*, *ź* corespund cu cele notate de dânsul prin *ś*, *ź* la Moldovenii din regiunea dela Sud de râurile Iagorlăc și Codîma. Constatarea aceasta de sigur că e cea justă. Sunetele *s*, *z* înșă, — din regiunea nordică de peste Nistru — nu sunt cunoscute — zice dânsul — nicăiri în regiunile românești (*Mold. etjudy*, p. 16—18).

mai sus s'ar înfățișa astfel: polon. *śilnâ* — bănaț. *śins'* — moldov. *sins'* — rom. lit. *silă*.

Se știe că între sunetele bănațene *ś*, *ź* și între *ś'*, *ź'* din graiul moldovenesc nu există decât o mică deosebire: cele moldovenești sunt puțin mai dure. ALR face distincție între unele și altele, întrebuintând semne diferite, dar sunt unii cercetători care le notează la fel, tocmai din cauză că sunt aproape identice. Astfel Weigand le notează și pe unele și pe altele prin *ś*, *ź* (v. *Jb.* III, p. 198 sq., în Banat; *ibid.*, IX, p. 138 sq., în Moldova). Știind acum că sunetele notate de Sergievskij, în graiul sudic de peste Nistru, prin *ś'*, *ź'* corespund întocmai celor de dincoace de Nistru (în ALR sunt notate prin *s*, *z* cu căciulă \wedge), însemnează că sunetele poloneze la care se referă Sergievskij sunt asemănătoare, dacă nu chiar identice cu cele din Sudul, nu din Nordul Republicii Moldovenești.

Greșala lui Sergievskij cred că ne duce la explicarea provenienței sunetelor *s*, *z* din nordul regiunii transnistriene.

În limba rusă, ca și în ucraineană de altfel, nu există sunetele *ś*, *ź* (*si*, *zi*) din limba poloneză. Un rus sau un ucrainean, nefamiliarizat cu rostirea poloneză, va reda cele două sunete (așa cum a făcut și Sergievskij) prin *s* și *z* palatali¹⁴): cuvintele poloneze *jesiotr* „nisetru“ și *jezioro* „lac“ sunt reproduse rusește, fonetic, *ezëro*, *esëtr*, — în *Jazykoznanie i istorija literatury* (vol. VII din *Narodnaja enciklopedija*), Moscova, 1914, p. 148 — ceea ce s'ar nota și citi cu semnele întrebuintate în ALR: *iesiôtr* și *ieziôro* (deci cu *s* și *z* palatali), dar în realitate cuvintele poloneze se citesc: *iesotr* și *iezoro* (transcrise tot cu semnele din ALR).

Ținând seama de aceste indicații, putem încerca să explicăm originea rostirii *șier*, *zioc* din graiul nordic de peste Nistru. Credem că și acolo cele două sunete se rosteau cândva la fel ca și în Sudul regiunii și, deci, ca în graiul moldovenesc de dincoace de Nistru. Adică într'o epocă pe care n'o

¹⁴) În niciun caz nu prin *ś*, *ź* care, mai ales în rusă, se rostesc dur și s'ar deosebi prea mult de cele poloneze.

putem preciza acum, s'a zis și acolo *š'er* „fier“, *š'inš'* „cinci“, *š'in* „vin“, *š'oc* „joc“. Se știe că în regiunea respectivă există și a existat și în trecut un strâns contact între Ucraineni și Moldoveni, mai ales în localitățile cu populație amestecată. Sunt atestate numeroase cazuri de ucrainizare sau de moldovenizare a populației din unele localități (v. Sergievskij, *op. cit.*, p. 57, 60; O. Kurylo, în *Zbirnyk zachodoznaustva*, vol. II, 1930, p. 215). Când Ucrainenii au început să învețe moldovenește, neputând imita rostirea sunetelor *š'*, *ž'*, au fost nevoiți să le înlocuiască cu ceva asemănător din limba lor. Și mai apropiate de *š'*, *ž'* li s'au părut a fi sibilantele *s* și *z* palatale, ca în ucr. *sjaty* „a străluci“, *zjat'* „ginere“. În felul acesta, credem, s'a ajuns la rostirea *ș'er* < **š'er* „fier“, *sins'* < **š'inš'* „cinci“, *zin* < **ž'in* „vin“, *zioc* < **ž'oc* „joc“, rostire care s'a întins asupra regiunii nordice din stânga Nistrului, până la vechea frontieră politică dintre fosta Podolie și Țara Oceacovului, pătrunzând apoi, prin coloniști, și la Sudul acestei frontiere.

Să vedem cum se prezintă lucrurile în Maramureș. În întreaga parte de Nord a Transilvaniei și chiar mai spre Sud sunt atestate vechi așezări rutenești, care au lăsat urme în toponomia¹⁵⁾ și în lexicul¹⁶⁾ acestei regiuni. Afară de aceste colonizări vechi s'a așezat însă în Maramureș un strat mai nou și mai compact de populație ruteană¹⁷⁾, care a exercitat o nouă influență asupra limbii române locale. Faptul acesta se poate ușor verifica cu ajutorul dovezilor lingvistice: unele numiri și cuvinte rutenești se întind până pe la jumătatea Transilvaniei și chiar mai spre Sud¹⁸⁾, pe când alte influențe rutene s'au exercitat numai asupra Maramureșului și a regiunii imediat învecinate. Astfel, de ex., cuvântul *cușăiesc* „gust“

15) Cf. N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928, p. 73 sq., cf. și id. *Români în veac. IX—XIV*, București, 1933, p. 455 sq.

16) G. Reichenkron, în *ZfslPhil.* XVIII, p. 408.

17) N. Drăganu, *Români în veac. IX—XIV*, p. 457—58. Și azi trăiesc în Maramureș dâștul de mulți Ruteni. După datele recensământului din 1930, numărul lor era de 19.230.

18) După G. Reichenkron (*loc. cit.* p. 407) până în Săcuime

(< rut. *kušaty*) este întrebuințat numai acolo (v. ALR I, h. 82) și prin Bucovina (*Dicționarul Academiei Române*, s. v.). De asemenea rostirea velară a lui *l*, considerată, pe drept cuvânt, de S. Pop ca influență ruteană (*Revista Fundațiilor Regale*, VIII, p. 432) este obișnuită, în afară de Basarabia nordică (S. Pop., *ibid.*), iarăși numai în această regiune (cf. G. Weigand, *Jb.* VI, p. 30; I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 14)¹⁹.

În urma acestor fapte și admitând că explicarea sunetelor *s*, *z* din graiul nordic moldovenesc transnistrian este cea dată mai sus, credem că și în Maramureș e vorba tot de o influență ruteană, exercitată de Rutenii care, așezați în Nordul Transilvaniei, au lăsat în graiurile românești locale cuvinte cum este *cușăiesc*, rostirea velară a lui *l*, etc.

Stadiul premergător celui de astăzi, adică sunetele care au fost înlocuite prin *s*, *z* presupunem că a fost și în Maramureș tot *š'*, *ž'*, ca și peste Nistru.

Că s'a rostit cândva în Maramureș *š'ere* „fiere“, *ž'in* „vin“ nu avem nicio dovadă directă, căci stadiile *š'*, *ž'* (ca și *s*, *z*) nu sunt atestate în textele vechi provenite din această regiune²⁰.

De asemenea nu putem preciza cât este de veche rostirea *s*, *z* nici peste Nistru și n'avem nicio atestare a stadiului mai vechiu, presupus, *š'*, *ž'*.

Dacă ținem seama însă că isoglosa sunetelor *š'*, *ž'* (*š'ere*, *ž'iu*) se atinge cu cea a rostirii *s*, *z* (*ș'ere*, *ziu*) și în Maramureș și peste Nistru, credem că acest fapt este în sprijinul presupunerii că stadiul anterior celui de astăzi a fost *š'*, *ž'*²¹).

¹⁹) Și în graiurile moldovenești de peste Nistru întâlnim rostirea velară a lui *l*: *lua*, *la*, *d'al* (Sergievskij, în *Učenyje zapiski* I, p. 95), *lună*, *akolo* (*Moldavskie etjudy*, p. 68—69), *askultať*, *al* (O. Kurylo, *loc. cit.*, p. 220) și peste Bug: *Banul*, *Huțul*, *Robul* (în Martonoșa, lângă Kirovograd), *Hulpi* (=Vulpii) (în cătunul Corsun, în apropiere de orașul Stalino — informații personale) De sigur că și peste Nistru rostirea cu *l* este tot de proveniență ucraineană.

²⁰) Cf. Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, 1932, p. 67 sq., și O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. II. p. 111.

²¹) Cf. D. Macrea, *op. cit.*, p. 158.

Substituirea stadiului vechiu *š'*, *ž'* prin cel actual (*s*, *z*) este evident, un proces local în fiecare dintre cele două regiuni. De altfel fenomenul se prezintă altfel în Maramureș decât în regiunea transnistriană: peste Nistru sunetele *s*, *z* corespund labialelor *f*, *v* și totodată și africatelor *tš* (=č), *dž* (=ǰ) (sau *ʃ*) (*fiere*, *ce* > *șiere*, *si*; *vin*, *geană*, *joc* > *zin*, *ziană*, *zioc*), pe când în Maramureș cele două africate, într-o cât niciodată nu s'au indentificat cu cele două labiale (cum s'a întâmplat în vorbirea moldovenească de dincoace și de dincolo de Nistru), natural că nici n'au putut să aibă aceeași evoluție²²⁾.

ION PĂTRUȚ

²²⁾ Cele două africate se rostesc mai dur în Maramureș decât în celelalte regiuni dacoromâne. În ALR sunt notate de regulă prin *č*, *ǰ*: *sprinčană* (ALRM I, h. 33), *čafă* (*ibid.*, h. 51), *sinǰe* (*ibid.*, h. 8), *ǰană* (*ibid.*, h. 32). Într-o cât și aceste sunete — proprii celor mai multe graiuri ucrainene și în orice caz celor vestice (v. Jan Zilyński, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Cracovia, 1932, p. 90—91) — nu sunt cunoscute în alte graiuri românești și apar în aceeași arie ca și *s*, *z* (< *f*, *v*) și *l* velar, credem că și ele trebuie să fi intrat în rostirea românească tot prin influența Rutenilor.